

IMAGINEA AUDITORIULUI ÎN DIDAHILE LUI ANTIM IVIREANUL

MARIA CVASNÎ C T NESCU
Universitatea din București

1. Observațiile de mai jos pornesc de la o premisă de maximă generalitate și cu valabilitate verificată în timp

În perspectiva retoricii clasice, dar și a neoreticii, discursul oratoric, sub diversele sale variante, este un construct supradeterminat de un sistem complex de reguli care se influențează și se condiționează reciproc. Mare parte dintre acestea sunt reguli intrinseci, privind profilul tematic și compozițional, caracteristicile lexico-gramaticale și figurative ale discursului. Există, de asemenea, o sumă de reguli extrinseci, prin excelență flexibile, care în de situația retorică de discurs, definesc printr-un cumul de elemente dintre care amintim coordonatele spațio-temporale, atmosfera generală de moment, statutul oratorului, profilul publicului, și răsfrângerile asupra raportului dintre logos, ethos și pathos.

2. În calitatea sa de monolog adresat, obligatoriu persuasiv, discursul oratoric (academic, politic, militar, religios) este format și performat pentru un anumit *public*¹, care se prezintă sub dubla ipostază de: (a) *realitate fizică*, respectiv de grup numeros sau restrâns de persoane, omogene sau neomogene ca vârstă și statut sociocultural și (b) *realitate discursivă*, în sensul că auditoriul este adus și chiar prezentat în discurs, devenind personaj al actului oratoric; astfel, în discurs se conturează o imagine difuză a publicului-intens sau se construiește, programatic, o imagine explicită a acestuia, în principiu cât mai apropiată de cea reală.

Variantă de bază a oratoriei religioase, *predica*² este un „cuvânt de învârtur”, destinat unui public eterogen, cu intenția de a-l educa, sensibiliza și de a-i propune repere etice exemplare. În consecință, modelele de structurare a discursului omiletic vor reflecta atât imaginea de sine a ethosului oratorului, cât și imaginea - vagă sau clar definită a publicului vizat, real și prezent.

3. În *Didahiile* lui Antim Ivireanul, construcția discursivă a auditoriului se sprijină pe un ansamblu coerent și coeziv de procedee/tehnici specializate, decisive pentru eficiența și forța persuasivă a pârâzei; sistematic, publicul este adus în discurs în ipostaze dintre cele mai diverse, dar compatibile și complementare.

¹ Despre *auditoriu* (definiție, caracteristici, tipologie, strategii de adaptare la auditoriu); v. Perelman, Obrechts-Tyteca (1998), Amossy (2000: 33-59).

² Informații exhaustive despre *predică*, la Gordon (2000).

3.1. Auditoriul desemnat; auditoriul flatat/elogiat. Acest variant de punere în evidență a publicului este susținut de sistemul formelor de referire/adresare¹ care saturează diferite modele de reprezentare și de utilizare.

3.1.1. Frecvența întru totul previzibilă sunt formulele de adresare direct – familiar sau ceremonioasă, generic sau diferențiat pe subcategorii de destinatari – marci tipice ale unei instanțe protectoare și/sau autoritare („*fe îi miei*”², p. 163, „*iubi îi miei*”, p. 82, 176, 179, „*iubi îi miei ascult torii*”, p. 96, 134, „*iubi îi miei întru Hristos frații blagoslovi creștini*”, p. 55; „*învățătorilor, că sântă cu me te ugi i cu negu torii, veri de ce breaslă*”, p. 27, „*blagosloviților creștini, că în viața adunată astăzi la această cuvântare și sufletească adunare*”, p. 97, „*Asémene*”³ zice și eu cîtră pînă la cîtră ce sîră roagă”, p. 162, „*învățătorilor, preoților*”, p. 103).

3.1.2. În limitele unor enclave textuale mai largi, orientările către public activează deseori „stilul înalt”, diversitatea formelor de expresie fiind, și în acest caz, relevantă pentru oratoria de amvon practicat de Antim; este evidentă predilecția pentru adresarea/referirea explicită elogioasă, eventual metaforizată, care izolează și emfatizează caracteristici pozitive atribuite publicului („*cinstii de neam bun boiari*”, p. 6, *paraul în eléptelor capetelor voastre*”, p. 194, „*Pohta și dragostea ce văz la această cînstii și sfînt adunare*, p. 16).

Cele mai elaborate forme de referire elogioasă la auditoriu sunt digresiunile ample, cu tipar compozițional relativ stabil și cu mixaje figurative complicate, specifice pentru un anumit tip de ethos și de pathos oratoric. Numeroasele exemple din această serie permit identificarea și descrierea schemei prototipice pentru predicile lui Antim.

De regulă, un lanț de formule introductive standardizate pregătește de bază, de prezentare a auditoriului, remarcabilă ca demonstrație de elocință bisericească, în stil nobil și „înflorit”. Organizarea „în trepte” a acestui paragraf respectă un protocol retoric rafinat, cu alternanțe și efecte de prim plan și plan secund. Un episod strategic, de autodiscreditare (prin simularea modestiei și a ignoranței de către orator) poate fi contracarat – facultativ – de *correctio*, care anulează afirmațiile anterioare; în fine, o epanodă dezvoltată, cu termeni-cheie glosați doct și sistematic, confirmă competența și autoritatea oratorului și consolidează prestigiul auditoriului; preponderent descriptiv – explicativ, epanoda constituie o schiță de portret moral-comportamental, de tipul etopeei encomiastice, fixând imaginea pozitivă a auditoriului: în elepciunea, credința, milostenia, supunerea creștină sunt principalele argumente ale valorii pe care mizează oratoria lui Antim Ivireanul:

- (1) „*Pentru aceia dar nu iaste minune, iubi îi miei ascult torii și cinstii de bun neam boiari, de m-au rînduit și pre mine Dumnezeu și m-au pus, om mic fiind și smerit, pînă la mic turm, la dumneavoastă, pre cari eu nu vă am, nici vă iu turm mic, ci mare și înalt; mare pentru buna închinare și dreapta credință care o purtat și nespurcat, fiind încungiura și îngrădiți între hotarele celor striini de fel și împresura și de atîta nevoi [ce vin] și scârbe ce vin totdeauna, neîncetat, de la cei ce stăpînesc pînă la mîntul acesta, înalt pentru buna ascultare și supunerea care a ta și de-a purerea cîtră beserică cîtră arhieru*” (p. 6).

¹ Despre termenii de adresare și onorifici, respectiv despre formele lor „manipulatorie”, v. Kerbrat-Orecchioni (1992 II: 15–26).

² Exemple, extrase din Ivireanul 1972, sunt însoțite numai de indicarea paginii.

³ Prin *é*, editorul notează diftongul *ea*, în „cuvintele nediftongate astăzi”; v. Ivireanul (1972: LXII).

Cliceizate sau inventive, minimale sau extinse, digresiunile de adresare/referire din *Didahii* sunt forme de manifestare a „diploma iei” oratorice; ele asigură fundalul discursului, stabilizează efectul de *captatio benevolentiae* și consolidează empatia comunicativă.

3.2. Auditoriul blamat. Captarea discret sau emfatică a publicului prin adresări/referiri elogioase alternează frecvent cu mișcări discursive contrare; abaterile (reale sau prezumate) de la canoane și precepte creează determină modificarea ethosului oratoric, respectiv glisarea dinspre elogiul spre blam; de aici, modificarea radicală a imaginii auditoriului.

Tematizat explicit printr-un pantonim sau printr-o perifrază reductibilă la un pantonim (*trufie, posomorârea celor pofticioși* etc.), secvența de discreditare este construită pe principiul gradului ascendent; acumularile progresive de argumente agravante din seria faptelor/contraexemplurilor justifică seriile de interpelări, apostrofe, reproșuri și amenințări.

Violența limbajului ofensator și imaginea negativă a auditoriului sunt totuși estompate de renunțarea la adresarea directă în favoarea referirii. Prin substituirea formelor verbale și pronominale de persoană a II-a cu forme de persoană a III-a și/sau cu expresii ale vagului și ale impreciziei (*unii, alii, cei mai mulți*), discursul acuzator pare a nu mai fi focalizat asupra publicului prezent *hic et nunc*, ci asupra unui public absent și nedeterminat; este un exemplu tipic de tact comunicativ, bazat pe formularea indirectă, de tip insinuant, a reproșurilor și acuzațiilor:

- (2) „Măruinez a spune de posomorârea celor mâncăcioși, în ce chip **s tânguesc** în zilele cele de post: **casc**, adese, **s culc** puțin și iar **s scoal**; **dorm** în sil și **silesc** și treacă zilele și **s nu** le **priceap**. **S îngreuiază** asupra soarelui, ca și zăbovită a înnoptă; **numesc** zilele postului mai mari decât celelalte; **s fac** cum că **au durere** la stomac și amețeli de cap și strică ciune obiciaiului lor, carele nu sânt semne ale postului, ci ale nesăvârșirii. Cu nepoht **s duc** la masă; **r p esc** asupra verzilor, **înjur** legumile zicând: „în zadar s-au adus în lume”. **S fac** și cunoscători de firi; iubitorii de mâncări beau apă fierdă de răsuflare, ca când ar fi luat de la doftor vreo buțur fierdă de dulcea de vindecare. **i cei mai mulți me ter uguesc** buțura, mângâindu-și pohta lor **unii** cu brag, **alii** cu bere, **alii** cu erbet, **alii** cu livej, **alii** cu mied.” (p. 102).

3.3. Auditoriul dirijat. Secvențele modale-hortative, la limita dintre îndemn și sfat, completează și complică strategiile de reprezentare a auditoriului. Aceste tranșe discursive, marcate de cumularile verbale la imperativ apar, de obicei, în continuarea blamului, închid secvența „conflictuală” și o prefigurează pe cea finală, expresie a empatiei predicator-auditor. În acest punct al discursului, Antim remodelează și totodată redresează imaginea auditoriului, marcurile gramaticale fiind concludente. Se revine la structurile adresate, dar la persoana a II-a singular, respectiv centrate asupra unui *tu* generic¹; rezultă astfel o nouă variantă de atenuare a expresiei și de extindere nedeterminată a destinatarului:

- (3) „**Nu amesteca** postul cu meșterugile tale poftite, că nu vei rămașnea nepedepsit. **Nu aduce** la mijloc boale mincinoase. **Nu zice** minciuni asupra postului, cum că iaste fierdă de boale, pentru că iaste fierdă de sănătate. Numai pentru obiciaiul tău cel răsușocotește postul la tine vrăjmaș, dar nu iaste, firește greu. **Obicinuia te-te** preține cu postul și cu vremea și va face ieșitor și via în tine. Iar de vei avea soții mâncările și buțurile nu vei avea dragoste niciodată spre post, ci mai vârtos și va arăta la tine streșii și greșii neobicinuit; căci via a cea postitoare iaste asemănare vie și ce-i nestrucate, ce va să fie.” (p. 102).

¹ Cf. Zafiu (2003: 233–255).

3.4. Auditoriul implicat în dialog. Fără excepție, *Didahiile* prezintă o importantă componentă dialogică, bazată pe relația interpersonală „emitor – receptor”; în consecință, se configurează ipostaza de auditoriu provocat la dialog, dar a cărui voce fie rămâne în planul implicit al discursului, fie este substituit de vocea oratorului, care își asumă roluri distincte.

Formulate exclusiv de predicator, întrebările retorice și îndeosebi întrebările orientate direct și explicit către public, corelate eventual cu răspunsuri argumentate, asigură o variantă particulară de discurs polifonic:

- (4) (a) Auzit-a fapta Sfântului? Priceput-a fierbin eala inimii lui spre a face bine? În alea-puteria dragostei către aproapele?” (p. 52);
 (b) „/... / oare ce ai putea zice pentru acel om? Cum v-ai purta puteria lui? **Eu sunt încredințat cum că ai zice și ai mărțurisi cum că acel om iaste preste toată oamenii, cum că iaste om pogorât din ceriu, cum că iaste Dumnezeu și om**” (p. 166);
 (c) „Oare ce socotești iubirii mele, poți dar zice cum că aceste cuvinte sfinte s-au fost goale, numai dojenicioase? **Ba**” (p. 179).

3.5. Amestecul de planuri: orator-auditoriu. Variantele de construcție a imaginii auditoriului prezentate mai sus au ca numitor comun distincția orator – public receptor.

Nu de puține ori, Antim aplică o tehnică de tip „palimpsest”, cu suprapunere de ipostaze: predicatorul și auditoriul fuzionează într-o singură imagine, globalizantă, dar nu neapărat omogenă.

3.5.1. În secvențele de blamare, uzul verbelor la persoana I, de plural inclusiv și al pronumelor personale de persoana I plural indică îmbricarea și asocierea – aparent, trucată și strategică – a emitorului și a receptorului multiplu; solidar cu publicul, oratorul își asumă reacții și comportamente reprobabile, astfel încât acțiunea de blamare coexistă cu cea de autoblamare:

- (5) „Încă, pe lângă această toate, **mai adaogem** cu răutatea că preșirii **noștri** și **oc răm** și-i **batem**; prebtrâni și **necinstim**, pre domni și pre boieri și **blestem** m, pre arhierii **nu-i inem** într-o nimică, pre călugări și **clevetim**, pe preoți și **oc răm**, besericile le **inem** ca niște grajduri și când **mergem** la dânsule, în loc de a asculta slujbele și **a ne ruga** lui Dumnezeu, șene iarte pe catele, iar **noi vorbim** și **rădem** și **facem** cu ochiul, unul altuia, mai rău decât pe la cărciume. Sărbătorile și praznicile **nu** le **inem**, ca o nimică, ci atuncea **facem** cele mai rele, de **bucur** m pe dracul și atuncea **vindem** și **cumpărăm**.
 și în scurte vorbe, **ne-am abțut cu toții din calea dreaptă și împreună ne-am netrebuțit /.../**” (p. 26).

3.5.2. În mod similar, secvențele hortative (subdominante imperativului și mai ales a conjunctivului cu valoare de imperativ, la persoana I plural) pot avea și o componentă autoadresată; complinirile explicative (în speță subordonatele cauzale introduse prin *pentru că /căci/*), seriile de argumente, glosurile savante prin analogii și pilde întregesc profilul retoric al acestor enclave discursive.

În pofida omogenizării gramaticale și retorice, pozițiile și rolurile de orator, respectiv de auditoriu sunt, în fapt, inegale și asimetrice, în favoarea predicatorului care rămâne vocea omniscientă, autoritară și de autoritate:

- (6) „**Să nu ne trufim într-o inimă noastră, veri pentru că bine am făcut, că ne vom piarda plata osteneții și în scurtă vreme ne ferim de toate lucrurile cele rele și necuvioase, carele**

ne vat m la suflet i s bucur vr jma ul nostru diavolul de iale, ci **numai s pohtim** pururea s **facem fapte bune i pl cute lui Dumnezeu, pentru c** r mân f r'de moarte i vom lua plat la ceriuri pentru iale.

S alerg m la sfințele besérici, de nu în toate zilele/pentru multe neputin e i nevoi ale noastre ce ne vin totdeauna din valurile lumii, m car duminecile i s rb torile; c ci c pentru aceasta s-au rânduit aceste sfinte zile: una **pentru ca s** ne odihnim i noi i dobitoacele noastre de trudele i de ostenelele ce facem peste toat s pt mâna; a dooa, **pentru ca s** mul emim i s d m laud lui Dumnezeu /.../ a treia, s auzim cânt rile i slujbele celia ce s fac pentru folosul cel sufletesc. **C precum** nu poate tr i trupul omului f r'de hran sim itoare, **a a nici** sufletul nu poate tr i f r de hrana cea duhovniceasc , care iaste cuvântul lui Dumnezeu.

*i când e im de la beséric , s nu e im de r i, ci s facem cum face ariciul c , dup ce merge la vie, întâi s satur el de struguri i apoi scutur vi a de cad broboanele jos i s t v lé te pre dânsel de s înfig în ghimpii lui i duce i puilor. A a s **ducem i noi, fie tecine, pre la casele noastre, copiilor i celor ce n-au mers la beséric , din cuvintele ce am auzi din sfânta** Evanghelie i dintr-alte c r i, ca s -i hr nim i pre dâni cu hrana cea sufleteasc . i dup acéia s ne p zim mintea de cugetele cele viclene i trupurile noastre s le ferim de toate spurc ciunile. S avem dragoste c tr to i, s facem milostenie la s raci, s iubim pre cei streini, s c ut m/pre cei bolnavi i pre cei din chisori s -i cercet m. S facem bine vr jma ilor no tri, dup cum ne înva Hristos. S avem r bdare la nevoi i la scârbe, s ne supunem celor mai mari, domnilor i st pânilor no tri. S ascult m i s cinstim pre p rin ii no tri. S ne cucerim cu cuviin duhovnicilor no tri i preo ilor i c lug rilor, c a a place lui Dumnezeu.” (p. 72–73).*

3.5.3. În rug ciunea colectiv din finalul predicii, identitatea i vocea publicului i a oratorului sunt în raport de total incluziune; formele verbale i pronomiale de persoana I plural domin discursul, marcând coinciden a de roluri: „A a, st pâne Hristoase, te rug m noi, tic lo ii i nevrednicii robii t i, carii ne-ai r scump rat cu preascump sângele t u...” (p. 82), „Drept acéia i noi, smeri ii robii t i, mare mucenice Dimitrie, te rug m /.../” (p. 182).

4. În perspectiv retoric , *Didahiile* lui Antim Ivireanul pun în eviden rela ia de complementaritate dintre stabilitatea i rigoarea canonic a structurilor compozi ionale i mobilitatea, respectiv flexibilitatea procedeele de „rang secund”.

Imaginea global complex a auditoriului – component definitorie pentru oratoria lui Antim – rezult dintr-o suit de ipostaze care se succed i se combin în una i aceea i predic . Aceast reprezentare caleidoscopic define te în egal m sur planul con inuturilor i planul elocutivei: secven ele encomiastice, hortative, de blamare sau de cooptare a publicului în dialog presupun modele specifice de reprezentare, net i subtil diferen iate.

SURSE

Ivireanul, Antim (1972), *Opere*. Edi ie critic i studiu introductiv de Gabriel trempel, Bucure ti, Editura Minerva.

BIBLIOGRAFIE

Amossy, Ruth, 2000, *L'argumentation dans le discours. Dicours politique, littérature d'idées, fiction*, Paris, Nathan.

Gordon, Vasile, 2000, *Introducere în omiletic* , Bucure ti, Editura Universit ii din Bucure ti.

Kerbrat-Orecchioni, Catherine, 1992, *Les interactions verbales*, tome II, Paris, Armand Colin.

- Pan Dindelegan Gabriela (coord.), 2003, *Aspecte ale dinamicii limbii române actuale*, II, Actele Colocviului Catedrei de Limba Română , 26-27 noiembrie 2002, București, Editura Universității din București
- Perelman, Chaïm, Lucie Olbrechts-Tyteca, 1988, *Traité de l'argumentation. La Nouvelle rhétorique*, Bruxelles, Édition de l'Université de Bruxelles.
- Zafiu, Rodica, 2003, „*Tu* generic în limba română actuală”, în Pan Dindelegan (coord.), 2003: 233-255.

L'image de l'auditoire dans les Didahii d'Antim Ivireanul

En s'appuyant sur les omilies d'Antim Ivireanul, l'auteur propose une analyse rhétorique de *l'image de l'auditoire*. On constate – au niveau de contenu et de l'élocution – la configuration kaléidoscopique de l'image du public; les séquences d'éloge et de blâme, les enclaves hortatives et dialogiques mettent en évidence des schémas de représentation/utilisation subtilement différenciés.